स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालबालिकाको संरक्षणसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय नियमावली

महासभाको १४ डिसेम्बर १९९० को सङ्कल्पलेख ४५/११३ द्वारा घोषित तथा जारी

१. मूलभूत परिप्रेक्ष्य

(१) बालन्याय प्रणालीले बालविज्याँइकर्ताहरुको अधिकार तथा सुरक्षा कायम राख्ने र तिनको शारीरिक तथा मानसकि भलाई प्रवर्द्धन गर्नु पर्छ। कैदसजायलाई छनोटको अन्तिम विकल्पका रुपमा प्रयोग गनु पर्छ।

(२) बालविज्याँईकर्तालाई स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गर्ने कुरा यस नियमावली र बालन्याय प्रशासनका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय न्यूनतम मापदण्डको नियमावली (बेइजिङ नियमावली) मा स्थापित गरिएका सिद्धान्त र कार्यविधिबमोजिममात्र गरिनु पर्छ। बालविज्याँईकर्ताको स्वतन्त्रताको वञ्चना निरुपणको अन्तिम उपायस्वरुप र न्यूनतम आवश्यक अवधिका लागि र अपवादजनक मामिलाहरुमा सीमित गरिनुपर्छ। दण्डभारको लमाई, निजको छिटै छुटकारा हुन सक्ने कुरालाई अगावै बाहेक नगर्ने गरी न्यायिक अधिकारीबाट निर्धारित हुनु पर्छ।

(३) यी नियमहरुले मानवअधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरुसँग सुसङ्गत हुने गरी, र सबै प्रकारका थुनाका अहितकारी असरहरुविरूद्ध प्रतिकार गर्ने तथा समाजमा एकीकरणलाई बढाउने दृष्टिसाथ सबै स्वरुपमा स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालविज्याँईकर्ताहरुको संरक्षणका लागि संयुक्त सदस्य राष्ट्रसंघद्वांरा स्वीकार गरिएको न्यूनतम मापदण्ड स्थापित गर्न चाहेकाछन्।

(४) जाति, वर्ण, लिङ्ग, उमेर, भाषा, धर्म, राष्ट्रियता, राजनीतिक, पारिवारिक हैसियत वा अरु विचार, साँस्कृतिक आस्था र उत्पत्ति र अक्षमाङ्गताका आधारमा भेदभाव नराखी निष्पक्ष रुपमा यी नियम लागू गरिनेछन्। बालविज्याँईकर्ताको धार्मिक साँस्कृतिक आस्था र व्यवहार र नैतिक धारणाको आदर गर्नु पर्छ।

(५) यी नियमहरुलाई सन्दर्भका लागि सुविधाजनक मापदण्डका रुपमा टेवा दिने गरी र बालन्याय प्रणालीको व्यवस्थापनमा कार्यरत व्यवसायीहरुलाई प्रोत्साहन र मार्गनिर्देशन प्रदान गर्ने गरी रुपाङ्कन गरिएकोछ।

(६) यी नियमहरु बालन्याय प्रणालीका कर्मचारीगणलाई तत्कालै उनीहरुको राष्ट्रिय भाषाहरुमा उपलब्ध गराउनुपर्छ। थुनछेक सुविधाहरुका कर्मचारीगणले बोलेको भाषा नबुझ्ने बालविज्याँईकताहरुलाई आवश्यकता भएअनुसार खास गरी स्वास्थ्य परीक्षण र अनुशासनात्मक कारबाई प्रक्रियाका बेलामा दोभासेको सेवा निःशुल्क पाउने अधिकार रहनुपर्छ।

(७) राज्यहरुले उपयुक्त भएसम्म, यी नियमहरुलाई नयाँ कानुन निर्माण गरी वा विद्यमान कानुनमा संशोधन गरी तिनका विधायनमा समावेश गर्नुपर्छ र तिनको हनन हुँदा, बालविज्याँईकर्ताउपर आघात पुऱ्याएका अवस्थामा क्षतिपूर्तिलगायतका, प्रभावकारी उपचार उपलब्ध गराउनुपर्छ। राज्यहरुले यी नियमहरुको प्रचलनको अनुगमन पनि गर्नुपर्छ।

(८) सक्षम अधिकारीले थुनिएका बालविज्याँईकर्ताको हेरविचार र तिनलाई उनीहरुकै समाजमा फर्काउने तयारी ठूलो महत्वको सामाजिक सेवा हो भन्ने विषयमा सर्वसाधारणमा बराबर जनचेतना बढाउन खोज्नुपर्छ, र यस उद्देश्यका लागि बालविज्याँईकर्ता र समुदायबीच खुला सम्पर्क बढाउन सक्रिय पाइला चालिनु पर्छ।

(९) अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले मान्यता प्रदान गरेका बालविज्याँईकर्ता, बालबालिका र समस्त किशोरकिशोरीहरुको अधिकार, हेरचाह र संरक्षण सुनिश्चित गर्नमा अझ बढी अनुकूल रहने सान्दर्भिक संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार अध्यालेख र मापदण्डहरुको प्रचलनलाई बाहेक गर्ने गरी यो नियमावलीको कुनै कुराको व्याख्या गरिनेछैन।

(१०) व्यावहारिक प्रचलनका सन्दर्भमा खण्ड २ देखि ५ सम्मका खास नियमहरु यस खण्डका कुनै नियमसँग बाँझिएमा यस खण्डका नियमहरुलाई पछिल्लोसँग सुसङ्गत हुने गरी प्रभावशाली मानिनेछ।

२. नियमावलीको क्षेत्र र प्रयोग

(११) यस नियमावलीको प्रयोजनका लागि देहायका परिभाषा लागू हुनेछन् :-

(क) बालविज्याँईकर्ता भन्नाले १८ वर्षमुनिका प्रत्येक मानवलाई जनाउँछ। बालबालिकालाई निजको स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गर्न अनुमति दिन नहुने उमेरको हक कानुनद्वारा तोकिनु पर्छ।

(ख) स्वतन्त्रताको वञ्चना भन्नाले निजका इच्छामा छुट्न वा उम्कन अनुमति नरहने गरी, न्यायिक, प्रशासनिक वा अन्य सार्वजनिक अधिकारीको आदेशले जुनसुकै प्रकारको थुना वा कैदमा वा निजी वा सार्वजनिक हिरासतीय प्रबन्धमा व्यक्तिको रखाईलाई जनाउँछ।

(१२) बालविज्याँईकर्ताको मानवअधिकारको सम्मान निश्चित पार्ने अवस्था र परिवेश बनाएर मात्र स्वतन्त्रताको वञ्चनालाई प्रभावमा ल्याउनुपर्छ। तिनमा उत्तरदायित्वको भावना हुर्काउन र समाजका सदस्यका रुपमा तिनका सम्भावनालाई विकास गर्नमा तिनलाई सघाउ पुऱ्याउने अभिवृत्ति र सीपलाई प्रोत्साहित गर्न थुनछेक वा थुनागत सुविधामा रहेका बालविज्याँईकर्तालाई तिनको स्वास्थ्य र आत्मसम्मानलाई प्रवर्द्धन गर्ने र टिकाउने कुरालाई टेवा दिने सार्थक क्रियाकलाप र कार्यक्रमहरुको फाइदा लिन पाउने कुरा प्रत्याभूत गर्नु पर्छ।

(१३) स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालविज्याँईकर्तालाई स्वतन्त्रताको वञ्चनासँग मेल खाने राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय कानुनअन्तर्गतका तिनका नागरिक, आर्थिक, राजनीतिक, सामाजिक र साँस्कृतिक हकाधिकारबाट तिनको हैसियतसम्बन्धी कुनै कारणले पनि वञ्चित गरिनेछैन।

(१४) थुनछेकका उपायहरुको कार्यान्वयनको वैधताप्रति विशेष ध्यानका साथ बालविज्याँईकर्ताका व्यक्तिगत अधिकारहरुको संरक्षण सक्षम अधिकारीले सुनिश्चित गर्नेछन्, थुनागत सुविधाको अधीनस्थ नरहेको र बालविज्याँईकर्तालाई भेटघाट गर्ने अख्तियारी पाएको विधिसम्मत रुपमा स्थापित निकायद्वारा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड, राष्ट्रिय कानुन तथा नियमबमोजिम नियमित निरीक्षण र नियन्त्रणका अन्य माध्यमबाट सामाजिक सम्मिलनको उद्देश्य हासिल गरिनेछ।

(१५) यो नियमावली बालविज्याँईकर्ताहरुलाई राखिने सबै किसिम र स्वरुपका थुनागत सुविधाहरुमा लागू हुन्छ। नियमावलीका परिच्छेद १,२,४,५ अल्पवयस्क राखिने सबै प्रकारका थुनागत सुविधा र संस्थापनाहरुमा लागू हुन्छ, र परिच्छेद ३ विशेषतः पक्राउ परेका वा पुर्पक्षको प्रतीक्षामा रहेका बालविज्याँईकर्ताहरुका लागि लागू हुन्छ।

(१६) हरेक सदस्यराष्ट्रमा रहेको आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्थाका सन्दर्भमा यो नियमावलीको कार्यान्वयन गरिनेछ।

३. पक्राउ अन्तर्गत वा पुर्पक्षको प्रतीक्षारत बालविज्याँईकर्ता

(१७) पक्राउअन्तर्गत वा पुर्पक्षको प्रतीक्षामा थुनिएका बालविज्याँईकर्तालाई निर्दोष मानिनेछ र तदनुरुप व्यवहार गरिनेछ। पुर्पक्षपूर्वको थुनछेकलाई सम्भव हुने हदसम्म वर्जित गरिनेछ र अपवादजनक परिस्थितिका लागि सीमित गरिनेछ। त्यसर्थ, सम्भव भएसम्म वैकल्पिक उपाय अवलम्बन गर्न सबै प्रयासहरु गरिनेछन्। यसो गर्दागर्दै पनि निरोधात्मक थुनछेक प्रयोग भएमा थुनछेकको अवधि सम्भव भएसम्म छोटो हुने कुरा सुनिश्चित पार्नका लागि त्यस्ता मुद्दाको कारबाई सर्वाधिक छिटोछरितो पार्नका लागि बालअदालत र अनुसन्धान निकायहरुले उच्चतम प्राथमिकता दिनेछन्। पुर्पक्ष भईनसकेका अन्य थुनुवालाई दोषसाबित भएका बालविज्याँईकर्ताभन्दा अलग्गै राखिनेछ।

(१८) पुर्पक्ष नभएका बालविज्याँईकर्तालाई थुनिएको थुनछेकको अवस्था, निर्दोषिताको अनुमान, थुनछेकको अवधि एवं कानुनी हैसियत तथा बालविज्याँईकर्ताको परिस्थितिका आवश्यकता, आवश्यक र उपयुक्त भएसम्म अतिरिक्त खासखास प्रावधानसाथ तल कायम गरिएका नियमहरुसँग सुसङ्गत हुनुपर्छ। यी प्रावधानहरुमा यिनैमा मात्र सीमित नहुने गरी देहायका कुरालाई समेट्दछन् :-

(क) बालविज्याँईकर्तालाई कानुनी परामर्शको अधिकार हुनेछ, र उपलब्ध भएका ठाउँमा निशुल्क कानुनी सेवाका लागि निवेदन गर्न, तिनका कानुनी सल्लाहकारसँग नियमित रुपमा सञ्चार गर्न तिनलाई सक्षम पारिनेछ। यस्तो सञ्चारमा गोपनीयता र विश्वस्तता सुनिश्चित गरिनेछन्।

(ख) सम्भव भएसम्म बालविज्याँईकर्तालाई तिनका इच्छाअनुसार पारिश्रमिक पाउने गरी काम, र पढाईको निरन्तरता तथा तालिमको अवसर उपलब्ध गराउनु पर्छ, तर त्यसो गर्न बाध्य गरिनु हुँदैन । काम, तालिम र पढाईलाई थुनालाई निरन्तर पार्ने कारकतत्व भने बनाइनु हुँदैन् ।

(ग) बालविज्याँईकर्ताले न्याय प्रशासनको हितसँग मिल्ने गरी फुर्सद र मनोरञ्जनका सामग्री प्राप्त गर्न र साथ राख्न पाउनु पर्छ ।

४. बालविज्याँईकर्ताको सुविधाको व्यवस्थापन

क. अभिलेख

(१९) कानुनी, स्वास्थ्य, अनुशासनात्मक कारबाईका अभिलेखलगायतका सबै प्रतिवेदन, र उपचारका संम्पुर्ण विवरण र विषयवस्तु संबन्धी सबै दस्ताबेजहरु व्यक्तिगत फाइलमा गोपनीयता कायम गर्ने गरी राख्नु पर्छ, जो अद्यावधिक रहनुपर्छ र अख्तियारप्राप्त व्यक्तिका लागि पहुँचयोग्य र सजिलै बुझ्न सक्ने गरी वर्गीकरण गरिएको हुनु पर्छ । सम्भव हुने भएमा, निजको व्यक्तिगत फाइलमा रहेका नमिलेका, झूटा, निराधार, अनुचित कथन वा वक्तव्य सुधार गर्न अनुमति रहने गरी हरेक बालविज्याँईकर्तालाई आफ्ना फाइलमा व्यक्त तथ्य वा विचार खण्डन गर्ने अधिकार हुनु पर्छ । यस अधिकारको प्रचलनका लागि अनुरोध गरेर फाइल हेर्न उपयुक्त तेस्रो पक्षलाई पहुँच रहने कार्यविधि हुनु पर्छ । बालविज्याँईकर्ता थुनामुक्त भएपछि सो फाइल बन्द गर्नु पर्छ र उपयुक्त समयमा नष्ट गरिनु पर्छ ।

(२०) न्यायिक, प्रशासनिक वा अन्य सार्वजनिक अधिकारीको मान्य आदेश प्राप्त नभईकन बालविज्याँईकर्तालाई कुनै पनि थुनागत सुविधामा लिनु हुँदैन । प्राप्त आदेशको सम्पूर्ण विवरण तत्काल दर्तापुस्तिकामा प्रविष्ट गर्नु पर्छ । यस्तो दर्तापुस्तिका नभएको थुनागत सुविधामा बालविज्याँईकर्तालाई थुनामा लिनु हुँदैन ।

ख. भर्ना, दर्ता, आवतजावत र स्थानान्तरण

(२१) बालविज्याँईकर्तालाई थुनामा राखिएका हरेक स्थानमा बालविज्याँईकर्तासँग संवन्धीत प्राप्त सम्पुर्ण जानकारीसम्बन्धी निम्नलिखित अभिलेख पूर्ण र सुरक्षित राख्नु पर्छ :-

(क) बालविज्याँईकर्ताको पहिचानसम्बन्धी जानकारी;

(ख) बालविज्याँईकर्तालाई थुनामा राखिनुको तथ्य र कारणसहितको आदेश र सोको अख्तियारी;

(ग) बालविज्याँईकर्तालाई थुनामा लिइएको, स्थानान्तरण र मुक्त गरिएको तिथिमिति र समय;

(घ) प्राप्त आदेशअनुसार तिनको ख्यालका लागि थुनामा लिएको, स्थानान्तरण र मुक्त गरिएको हरघटनाको बाबुआमा वा संरक्षकलाई दिइएको जनाउको विवरण;

(ङ) लागू तथा मादक पदार्थको दुर्व्यसनसहित जानकारी भएका शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्य समस्याको विवरण ।

(२२) सम्बन्धित बालविज्याँईकर्ताका आमाबाबु र संरक्षक वा निकटस्थ नातेदारलाई निजलाई थुनामा लिएको मिति, स्थान, स्थानान्तरण र छुटकारासम्बन्धी सूचना अविलम्ब दिनुपर्छ ।

(२३) थुनामा लिनासाथ, यथासम्भव छिटो, पूर्ण प्रतिवेदन र हरेक बालविज्याँईकर्ताका व्यक्तिगत अवस्था र परिस्थितिसम्बन्धी सान्दर्भिक जानकारी तयार पार्नुपर्छ र प्रशासनसमक्ष प्रस्तुत गर्नु पर्छ ।

(२४) थुनामा लिँदा, सबै बालविज्याँईकर्तालाई तिनले बुझ्ने भाषामा उजुर सुन्ने सक्षम अधिकारी तथा कानुनी सहायता दिने सार्वजनिक वा निजी निकाय तथा सङ्गठनको ठेगानासहित थुनागत सुविधालाई नियमित गर्ने नियमहरु र तिनका अधिकार र दायित्वको लिखित खोलुवा एकएकप्रति उपलब्ध गराउनुपर्छ । निरक्षर र लिखित स्वरुपको जानकारी बुझ्न नसक्ने बालविज्याँईकर्ताहरुका लागि निजहरुले बुझ्ने तरिकाले यी सम्पूर्ण कुरा जानकारी गराइनु पर्छ ।

(२५) थुनामा रहेका सम्पूर्ण बालविज्याँईकर्तालाई थुनागत सुविधाको आन्तरिक सङ्गठनलाई नियमन गर्ने नियम/नियमावली, उपलब्ध गराइने हेरचाहका उद्देश्य र विधि, अनुशासनका आवश्यकता र कार्यविधि,

जानकारी माग्ने र उजुर गर्ने अन्य अख्तियारप्राप्त तरिका, र थुनामा रहँदाका तिनका अधिकार र दायित्वलाई पूर्णतः बुझ्न तिनलाई सक्षम पार्न आवश्यक पर्ने अन्य त्यस्तै कुरा बुझ्न मद्दत गर्नु पर्छ ।

(२६) बालविज्याँईकर्ताको स्थानान्तरण प्रशासनका खर्चमा निजलाई अमर्यादा र कठिनाई नहुने गरी पर्याप्त हावा खेल्ने, उज्यालो छिर्ने सवारीसाधनबाट सम्पन्न गरिनुपर्छ । बालविज्याँईकर्तालाई स्वेच्छाचारी ढङ्गले एकबाट अर्को सुविधामा स्थानान्तरण गर्न हुँदैन ।

ग. वर्गीकरण र स्थान–निर्दिष्टता

(२७) थुनामा लिइएलगत्तै प्रत्येक बालविज्याँईकर्तासँग अन्तर्वार्ता गरी निजलाई आवश्यक पर्ने रेखदेख र कार्यक्रमको खास प्रकार र तह पहिचान गरी मनोवैज्ञानिक र सामाजिक प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्छ । थुनासुविधाभित्र निज बालविज्याँईकर्तालाई राख्ने स्थान निर्दिष्ट गर्न र निजलाई आवश्यक पर्ने हेरचाह र अवलम्बन गर्नुपर्ने कार्यक्रम निर्धारण गर्ने प्रयोजनका लागि भर्नासमयमा बालविज्याँईकर्ताको स्वास्थ्यपरीक्षण गर्ने चिकित्सकको जाँचप्रतिवेदनसहित यो प्रतिवेदन निर्देशककहाँ पठाउनु पर्छ । विशेष पुनःस्थापनात्मक उपचार आवश्यक देखिएको, र थुनासुविधामा निज रहनुपर्ने समयअवधिले भ्याउने देखिएमा तालिमप्राप्त कर्मचारीले उपचारको उद्देश्य, उपचारमा लाग्ने समयावधि, स्रोतसाधन र चरण तथा विलम्ब गरिनुपर्ने कारण र उद्देश्य खोली प्रत्येक बालविज्याँईकर्ताहरुको छुट्टाछुट्टै उपचारयोजना तयार गर्नु पर्छ ।

(२८) अल्पवयस्कका खास आवश्यकता, हैसियत र तिनका उमेर, व्यक्तित्व, लिङ्ग, कसुरको प्रकार, साथसाथै शारीरिक वा मानसिक स्वास्थ्यको पूरा ख्याल राख्ने र हानिकारक असर र जोखिमपूर्ण स्थितिहरुबाट तिनको संरक्षण प्रत्याभूत गर्ने सर्त र अवस्थामा मात्र अल्पवयस्कलाई थुनछेकमा राख्ने कार्य हुनु पर्छ । स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालविज्याँईकर्ताहरुका विभिन्न वर्गमा छुटचाउने प्रमुख सर्ताधार तिनका सम्बन्धित व्यक्तिगत खास आवश्यकतामा उपयुक्त हुने सर्वोत्तम हेरचाहको प्रकारको प्रबन्ध र तिनका का शारीरिक, मानसिक र नैतिक परिपूर्णता र कल्याणको संरक्षण हुनु पर्छ ।

(२९) सबै थुनागत सुविधामा एकै परिवारका सदस्य नरहेसम्म, बालविज्याँईकर्तालाई वस्यकहरुबाट अलग राख्नु पर्छ । निश्चित नियन्त्रित अवस्थाभित्र सम्बन्धित बालविज्याँईकर्ताको हित हुने विशेष कार्यक्रमअन्तर्गत, विशेष रेखदेखमा बालविज्याँईकर्तालाई छानिएका वस्यकहरुसँग राख्न सकिनेछ ।

(३०) बालविज्याँईकर्ताको निम्ति खुला थुनागत सुविधाको स्थापना गर्नुपर्छ । खुला थुनागत सुविधा भनेका त्यस्ता सुविधा हुन जसमा कुनै सुरक्षाउपाय राखिएको हुँदैन वा न्यूनतम सुरक्षाउपाय राखिएको हुन्छ । यस्ता थुनागत सुविधामा सकेसम्म कम संख्यामा बालविज्याँईकर्तालाई राख्नुपर्छ । बन्द थुनागत सुविधामा प्रत्येक बालविज्याँईकर्तालाई पर्याप्त व्यक्तिगत उपचार पुग्ने किसिमले स–सानो संख्यामा राखिनुपर्छ । बालविज्याँईकर्ताको थुनागत सुविधा विकेन्द्रीकृत र बालविज्याँईकर्ता र निजका परिवारका सदस्यबीचको पहुँच र सम्पर्क सहज पार्ने आकारको हुनुपर्छ । सानो आकारका थुनागत सुविधा स्थापना गरी तिनलाई समुदायको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक वातावरणसँग एकीकृत गरिनु पर्छ ।

घ. भौतिक वातावरण र वास

(३१) स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालविज्याँईकर्तालाई स्वास्थ्य र मानवीय मर्यादाको आवश्यकता पूरा गर्ने सरसुविधा र सेवाको अधिकार छ ।

(३२) बालविज्याँईकर्ताका लागि थुनागत सुविधाका सरसुविधाका प्रारुप र भौतिक वातावरण, बालविज्याँईकर्ताको गोपनीयता, ज्ञानेन्द्रिय संवेदना, साथीसङ्गतिसँग घुलमिलको अवसर, खेलकुद, कसरत र फुर्सदको समयका क्रियाकलापका आवश्यकताहरुमा उचित ध्यान पुग्ने गरी आवासीय उपचारको पुनःस्थापनात्मक लक्ष्य राख्ने हुनुपर्छ । थुनागत सुविधाको प्रारुप र बनोट आगोको जोखिम न्यून गर्ने र आगो लागेको अवस्थामा सुरक्षित तवरबाट सो स्थानबाट उम्कन सक्ने खालको हुनु पर्छ । आगो लागेको अवस्थामा सचेत पार्ने सूचकप्रणालीसाथै बालविज्याँईकर्ताको संरक्षण गर्ने औपचारिक र निकासको कार्यविधि कायम रहनुपर्छ । ज्ञात स्वास्थ्य र अन्य खतरा र जोखिम विद्यमान रहेको क्षेत्रमा थुनागत सुविधा रहनु हुँदैन ।

(३३) स्थानीय मापदण्डलाई ध्यानमा राखी स-साना सामूहिक शयनकक्ष वा व्यक्तिगत कोठाहरुमा सुत्ने बन्दोबस्त रहनुपर्छ। हरेक बालविज्याँईकर्ताको संरक्षण सुनिश्चित पार्नका लागि बालविज्याँईकर्ताहरु सुतेका बेला तिनको सुताईलाई व्यवधान नहुने गरी सामूहिक शयनकक्ष र व्यक्तिगत कोठाहरुको नियमित र शिष्ट सुपरिवेक्षण गर्नु पर्छ। प्रत्येक बालविज्याँईकर्तालाई स्थानीय र राष्ट्रिय मापदण्डअनुसार छुट्टाछुट्टै र पर्याप्त ओछ्यानको व्यवस्था गर्नुपर्छ, जुन प्रारम्भमा दिइँदा सफा हालतमा दिइने र समय-समयमा फेरबदल गरी सफासुग्घर कायम राखिनु पर्छ।

(३४) सरसफाइ–उपकरणहरु हरेक बालविज्याँईकर्ताका आवश्यकतासँग मेलखाने, र आवश्यकताअनुसार, गोपनीयता कायम गर्न सक्ने गरी सफा र चिरिचट्ट पाराले राखिएका हुनु पर्छ।

(३५) व्यक्तिगत सरसामानको अधीन र भोगचलननै गोपनीयताको अधिकारको मुख्य, र बालविज्याँईकर्ताको मानसिक भलाईको अत्यावश्यक तत्व हो। व्यक्तिगत सरसामानको अधीन भोगचलन र तिनको राखनधरनका लागि पर्याप्त ठाउँ पाउने बालविज्याँईकर्ताको अधिकारलाई पूर्णतः मान्यता दिइनु पर्छ र सम्मान गर्नु पर्छ। बालविज्याँईकर्ताले आफूसँग राख्न नचाहेको वा जफत गरिएको सरसामान सुरक्षित राखिनु पर्छ। त्यस्ता फाँटवारी खडा गरी बालविज्याँईकर्तालाई हस्ताक्षर गराई राख्नु पर्छ। ती सरसामानलाई चुस्तदुरुस्त अवस्थामा राख्नका लागि पाइला चालिनुपर्छ। त्यस्तो रुपैँयापैसा खर्च गर्ने वा सरसामान थुनागत सुविधाबाहिर पठाउने अख्तियारी रहेको अवस्थामा बाहेक ती सम्पूर्ण सरसामान र रुपैयाँपैसा बालविज्याँईकर्ता थुनाबाट मुक्त हुँदा फिर्ता दिनुपर्छ। बालविज्याँईकर्ताले कुनै औषधि प्राप्त गरेमा वा निजसँग रहेको फेला पारिएमा चिकित्सा अधिकृतले नै सोको प्रयोग के-कसरी गर्ने भन्ने कुरा निर्धारण गर्नु पर्छ।

(३६) सम्भव हुने हदसम्म, बालविज्याँईकर्तालाई तिनका आफ्नै लुगाफाटा प्रयोग गर्न पाउने अधिकार छ। थुनागत सुविधाले हरेक बालविज्याँईकर्ताका लुगाफाटा मौसमअनुकुल स्वास्थ्यस्थिति कायम राख्न पर्याप्त रहेका र अपमानजनक वा हीनभावबोधक गराउने खालका छैनन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्छ। हटाइएको वा कुनै पनि कारणले थुनागत सुविधा छाड्नुपर्दा बालविज्याँईकर्तालाई आफ्नै लुगाफाटा लगाउन दिनु पर्छ।

(३७) हरेक थुनागत सुविधाले प्रत्येक बालविज्याँईकर्ताले उपयुक्त तवरले तयार पारिएको खाना, खाना खाने सामान्य समयमा पाउने र उपलब्ध गराएको खानामा पर्याप्त मात्रामा पोषण, सरसफाई र स्वास्थ्यको मापदण्डअनुसारको गुणस्तर र मात्राको रहेको र सम्भव भएसम्म, धार्मिक तथा साँस्कृतिक आवश्यकतासँग अनुकूल रहने कुरा निश्चित पार्नुपर्छ। बालविज्याँईकर्तालाई स्वच्छ खानेपानी जुनसुकै समयमा पनि उपलब्ध गराइनु पर्छ।

ङ. शिक्षा, व्यावसायिक तालिम र काम

(३८) अनिवार्य विद्यालय जानुपर्ने उमेरका बालविज्याँईकर्तालाई निजका आवश्यकता र क्षमतासँग सामञ्जस्य राख्ने किसिमको र समाजमा पुनःस्थापना हुनका लागि तय गरिएको शिक्षाको अधिकार छ। यस्तो शिक्षा सम्भव भएसम्म थुनागत सुविधाबाहिर सामुदायिक विद्यालयमा र जुनसुकै स्थितिमा पनि योग्य शिक्षकद्वारा मुलुकको एकीकृत शिक्षा प्रणालीअर्न्तगत प्रदान गर्नु पर्छ; जसले गर्दा बालविज्याँईकर्ताले थुनामुक्त भएपछि पनि कुनै कठिनाईविना शिक्षालाई निरन्तरता दिन सकून्। थुनागत सुविधाको प्रशासनले विदेशी उत्पत्तिका वा खास साँकृतिक र जातीय आवश्यकता रहेका बालविज्याँईकर्ताको शिक्षामा विशेष ध्यान दिनु पर्छ। निरक्षर र संज्ञानात्मक वा सिकाइसम्बन्धी कठिनाई रहेका बालविज्याँईकर्तालाई विशेष विशेष शिक्षाको अधिकार छ।

(३९) अनिवार्य विद्यालय जानुपर्ने उमेरमाथिका बालविज्याँईकर्ताले शिक्षालाई निरन्तरता दिन चाहेमा निजहरुलाई सोका लागि अनुमति र प्रोत्साहन प्रदान गर्नुपर्छ, र उपयुक्त शैक्षिक कार्यक्रममा तिनलाई पहुँच दिनका लागि हरप्रयास गर्नु पर्छ।

(४०) थुनागत सुविधामा रहँदा बालविज्याँईकर्तालाई प्रदान गरिएका स्नातक र शैक्षिक प्रमाणपत्रमा निज संस्थाकृत रहेको कुरा कुनै पनि तरिकाले इङ्गित गरिनु हुँदैन।

(४१) हरेक थुनागत सुविधामा बालविज्याँईकर्तालाई तिनको पूर्ण उपयोग गर्नमा प्रोत्साहित र सक्षम बनाउने गरी तिनका लागि मिल्दाजुल्दा निर्देशात्मक र मनोरञ्जनात्मक पुस्तक र आवधिक पत्रपत्रिका पर्याप्त मात्रामा रहेको पुस्तकालय सुलभ हुनु पर्छ।

(४२) भविष्यमा रोजगारीका लागि तयार हुन प्रत्येक बालविज्याँईकर्तालाई पेसाको व्यावसायिक तालिमको अधिकार हुनुपर्छ ।

(४३) उचित व्यावसायिक छनोट र संस्थागत प्रशासनको आवश्यकताको सम्मान हुने गरी बालविज्याँईकर्ता आफूले गर्न चाहेको कामको प्रकार छनोट गर्न सक्षम हुनु पर्छ ।

(४४) बालश्रमिक र किशोरकिशोरी कामदारका हकमा लागू हुने राष्ट्रिय र अर्न्तराष्ट्रिय संरक्षणात्मक मापदण्डहरु स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालविज्याँईकर्ताहरुका हकमा पनि लागू हुनु पर्छ ।

(४५) सम्भव हुनेसम्म, बालविज्याँईकर्तालाई तिनले समुदायमा फर्कदा उपयुक्त रोजगारी पाउने सम्भावनालाई बढाउनका लागि उपलब्ध गराइएको व्यावसायिक तालिमको परिपूरकका रुपमा सकेसम्म स्थानीय समुदायभित्रै पारिश्रमिकयुक्त काम गर्ने अवसर प्रदान गर्नु पर्छ । कामको प्रकार छुटकारापछि बालविज्याँईकर्तालाई फाइदा हुने उपयुक्त तालिम उपलब्ध गराउने खालको हुनु पर्छ । थुनागत सुविधामा प्रदान गरिएका कामका बनोट र तरिका तिनका समुदायमा सम्भव हुने त्यस्तै खालका कामलाई सम्झाउने किसिमको हुनु पर्छ, जसले बालविज्याँईकर्तालाई साधारण व्यावसायिक जीवनको अवस्थातर्फ तयार गरोस् ।

४६) काम गर्ने हरेक बालविज्याँईकर्तालाई समन्यायिक पारिश्रमिकको अधिकार हुनु पर्छ । बालविज्याँईकर्ताको हित र व्यावसायिक तालिम थुनागत सुविधा वा तेस्रो पक्षको नाफा आर्जन गर्ने प्रयोजनको अधीनस्थ विषय बनाइनु हुँदैन । बालविज्याँईकर्ताको कमाईको केही अंश छुट्टै बचत कोषमा राखिनुपर्छ र बालविज्याँईकर्ता थुनामुक्त हुँदा सो रकम निजहरुलाई हस्तान्तरण गरिनु पर्छ । बाँकी रकम आफ्नो प्रयोजनका सरसामान किन्न र निजको कसुरबाट पिडित भएका व्यक्तिलाई प्रतिपूर्ति दिन वा थुनागत सुविधाबाहिर रहेका निजका परिवारलाई पठाउन बालविज्याँईकर्तालाई अधिकार हुनु पर्छ ।

च. मनोरञ्जन

(४७) मौसमले साथ दिएसम्म दैनिक रुपमा खुला हावामा स्वतन्त्र शारीरिक व्यायाम गर्न उपयुक्त समय पाउने अधिकार बालविज्याँईकर्तालाई हुनुपर्छ जसमा सामान्यतः उपयुक्त मनोरञ्जनपूर्ण र शारीरिक तालिम उपलब्ध गराइनुपर्छ । यी क्रियाकलापका लागि पर्याप्त ठाउँ र उपकरण तथा साधन उपलब्ध गराउनुपर्छ । इच्छा प्रकट गरेको खण्डमा कला र कौशल सीपविकासमा केही खण्ड समर्पित हुने गरी बालविज्याँईकर्ताले फुर्सदका क्रियाकलापका लागि दैनिक थप समय पाउनु पर्छ । थुनागत सुविधाले शारीरिक शिक्षाका उपलब्ध कार्यक्रमहरुमा सहभागी हुन हरेक बालविज्याँईकर्ता पाउने कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्छ । त्यस्तो शिक्षा र उपचारको आवश्यक परेका बालविज्याँईकर्तालाई चिकित्सासुपरीवेक्षणमा शारीरिक शिक्षा र उपचार प्रदान गरिनु पर्छ ।

छ. धर्म

(४८) हरेक बालविज्याँईकर्तालाई खास गरी थुनागत सुविधा उपलब्ध गराएका धार्मिक र आध्यात्मिकता सेवा र बैठकमा भाग लिन, स्वयं त्यस्तो सेवा प्रदान र पालन गर्न र आफ्नो धर्मसम्बन्धी पुस्तक र सरसामान आफूसँग राख्ने सुविधाजस्ता तिनका धार्मिक र आध्यात्मिक जीवनका आवश्यकता पूरा गर्न दिनु पर्छ । थुनागत सुविधामा एकै धर्मका बालविज्याँईकर्ता उल्लेख्य संख्यामा रहेका भए एक वा एकभन्दा बढी योग्य धार्मिक प्रतिनिधि नियुक्ति गर्न वा अनुमोदन गर्न र नियमित रुपमा सेवा प्रदान गर्न र बालविज्याँईकर्ताको अनुरोधमा व्यक्तिगत रुपमा शुल्क तिरेर धर्मगुरू भेट्न स्वीकृति प्रदान गर्नु पर्छ । प्रत्येक बालविज्याँईकर्तालाई आफ्नो छनोटको योग्य धार्मिक प्रतिनिधिसँग भेट्न साथै कुनै पनि धार्मिक सेवामा भाग नलिन, धार्मिक शिक्षा वा परामर्श लिन इन्कार गर्ने पनि अधिकार हुनु पर्छ ।

ज. स्वास्थ्योपचार

(४९) प्रत्येक बालविज्याँईकर्ताले दाँत, आँखा, मानसिक स्वास्थ्यका रोकथाममूलक र उपचारात्मक दुवै सेवा पर्याप्त मात्रामा पाउनेछन् र चिकित्सकले निर्देश गरेअनुसार औषधि र विशेष भोजन प्राप्त गर्नेछन् । बालविज्याँईकर्ताको कलङ्कीकरणको रोकथाम गर्न र आत्मासम्मान तथा समुदायमा सम्मिलन प्रवर्द्धन गर्नका

लागि यस्ता सबै स्वास्थ्योपचार सम्भव भएसम्म थुनागत सुविधा रहेभएको क्षेत्रका समुदायका उपयुक्त स्वास्थ्य सुविधा तथा सेवाबाट उपलब्ध हुनु पर्छ ।

(५०) पूर्ववर्ती दुर्व्यवहारको प्रमाण अभिलेख र चिकित्सागत ध्यानको आवश्यकता रहेका शारीरिक वा मानसिक अवस्थाहरुको पहिचानको प्रयोजनका लागि थुनागत सुविधामा भर्ना वा प्रवेश हुनासाथ चिकित्सकबाट स्वास्थ्य जाँच गराइपाउने हरेक बालविज्याँईकर्ताको अधिकार छ ।

(५१) बालविज्याँईकर्तालाई उपलब्ध गराइएको स्वास्थ्यसेवाले निजका कुनै पनि शारीरिक वा मानसिक रोग, अम्बल दुर्व्यसन वा समाजमा सम्मिलन हुन बाधा पार्ने अन्य कुनै अवस्था ठम्याउन खोज्नु पर्छ र तिनको उपचार गर्नुपर्छ । बालविज्याँईकर्ताका लागि कायम रहेका हरेक थुनागत सुविधासँग तत्काल पर्याप्त मात्रामा उपचार गर्न सकिने स्वास्थ्यसुविधाको पहुँचका साथै बालविज्याँईकर्ताको संख्याअनुसार रोकथाममूलक र आपतकालीन स्वास्थ्यसेवा प्रदान गर्न सक्ने तालिमप्राप्त योग्य व्यक्तिहरु उचित संख्यामा हुनु पर्छ । विरामी भएको, विरामी परेको गुनासो गर्ने वा शारीरिक र मानसिक अस्वस्थताको लक्षण देखाउने बालविज्याँईकर्ताको चिकित्सा अधिकारीबाट तत्कालै जाँच गरिनु पर्छ ।

(५२) निरन्तर थुनागत सुविधामा रहनाले, अनसन वा थुनागत सुविधा का अन्य कुनै अवस्थाका कारण कुनै बालविज्याँईकर्ता शारीरिक र मानसिक रुपमा अस्वस्थ भएको वा हुन सक्ने कुरा विश्वास गर्नुपर्ने कारण भएमा कुनै पनि चिकित्सा अधिकारीले तद्विषयक थुनागत सुविधाको निर्देशक र बालविज्याँईकर्ताको भलाईको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी रहेको स्वतन्त्र अधिकारीसमक्ष सो तथ्यको प्रतिवेदन गर्नु पर्छ ।

(५३) मानसिक रोगबाट विरामी रहेको बालविज्याँईकर्तालाई स्वतन्त्र चिकित्सा व्यवस्थापनअन्तगर्त विषेश संस्थामा उपचार गर्नुपर्छ । थुनामुक्त भएपश्चात् पनि मानसिक स्वस्थ्यको उपचारलाई निरन्तरता प्रदान गर्न उपयुक्त संस्थापनासँग बन्दोबस्त मिलाउन पाइला चाल्नु पर्छ ।

(५४) बालविज्याँईकर्ता थुनागत सुविधाले योग्य कर्मचारीद्वारा लागूऔषध दुर्व्यसनको रोकथाम तथा पुनःस्थापनासम्बन्धी विशिष्टीकृत कार्यक्रम लागू गरिनुपर्छ । यस्ता कार्यक्रमहरु बालविज्याँईकर्ताको उमेर, लिङ्ग र अन्य आवश्यकताहरुलाई विचार गरी लागू गर्नु पर्छ, र मदिरा र लागूऔषधको लत लागेका बालविज्याँईकर्ताहरुलाई सो लत छुटाउने विभिन्न सेवा र सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्छ ।

(५५) औषधिको प्रयोगप्रचलन चिकित्सागत आधारमा आवश्यक उपचारका लागि मात्र, र सम्भव भएसम्म, सम्बन्धित बालविज्याँईकर्ताबाट सुसूचित मन्जुरी लिएर गरिनु पर्छ । विशेषतः निजहरुबाट कुनै प्रकारको सूचना वा साबिती लिन, सजायस्वरुप वा बन्देजको माध्यमका रुपमा औषधिको प्रयोग हुनै हुँदैन । बालविज्याँईकर्तालाई औषधि र उपचारको परीक्षण प्रयोजनमा कदापि जाँच गरिनेछैन । कुनै पनि औषधिको प्रयोगको अख्तियारी सदासर्वदा योग्यताप्राप्त चिकित्साकर्मचारीलाई मात्र हुनुपर्छ र सेवासम्पादन गरिनु पर्छ ।

झ. अस्वस्थता, चोटपटक र मृत्यूको सूचना

(५६) बालविज्याँईकर्ताको परिवार वा संरक्षक वा बालविज्याँईकर्ताले तोकेको अन्य व्यक्तिलाई अनुरोध गरी बालविज्याँईकर्ताको स्वास्थ्यस्थितिको सूचना लिने र स्वास्थ्यस्थितिमा कुनै महत्वपूर्ण परिवर्तन भएको अवस्थामा सोको जानकारी लिने अधिकार हुन्छ । बालविज्याँईकर्ताको मृत्यु भएमा, विरामी परी बाहिरी सुविधामा औषधोपचार गर्न पठाउनु परेमा वा थुनागत सुविधाभित्रै ४८ घण्टाभन्दा बढी समय औषधिउपचारमा राख्नुपर्ने भएमा थुनागत सुविधाका निर्देशकले सम्बन्धित बालविज्याँईकर्ताको परिवारको सदस्य, सम्बन्धित संरक्षक वा तोकिएको सम्बन्धित व्यक्तिलाई तत्कालै जनाउ दिनुपर्छ । विदेशी बालविज्याँईकर्ताको हकमा निज नागरिक रहेको राज्यको वाणिज्यदूतीय अधिकारीलाई यस्तो जनाउ दिनु पर्छ ।

(५७) स्वतन्त्रताबाट वञ्चित रहेका अवधिमै बालविज्याँईकर्ताको मृत्यु भएमा नजिकको नातेदारलाई मृत्युको प्रमाणपत्र निरीक्षण गर्ने, शव हेर्ने र शव–अन्त्यष्टिको तरिका निर्धारण गर्ने अधिकार हुन्छ । थुनामा बालविज्याँईकर्ताको मृत्यु हुँदा मृत्युको कारण पत्ता लगाउन स्वतन्त्र छानबिन गर्नुपर्छ, सोको प्रतिवेदन निजको नजिकको नातेदारलाई सुलभ बनाइनु पर्छ । थुनामुक्त भएको ६ महिनाभित्र बालविज्याँईकर्ताको मृत्यु भएमा र थुनामा रहँदाका अवस्थाका कारण मृत्यु भएको हुन सक्ने विश्वास गर्नुपर्ने कारण भएमा पनि यस्तो छानबिन गरिनु पर्छ ।

(५८) निकट पारिवारिक सदस्य निधन, विरामी वा घाइते भएमा सकेसम्म चाँडो समयमा बालविज्याँईकर्तालाई सूचना दिनुपर्छ र मृत्यू भएका अवस्थामा अन्तिम संस्कारमा सामेल हुन र नातेदार सिकिस्त भएमा भेट्न जाने अवसर निजलाई उपलब्ध गराइनु पर्छ।

ञ. बृहत्तर समुदायसँग सम्पर्क

(५९) स्वच्छ र मानवीय व्यवहारको अभिन्न अङ्ग र बालविज्याँईकर्तालाई समाजमा फर्कने तयारीका लागि अत्यावश्यक रहेको बालविज्याँईकर्ताको बाहिरी संसारसँगको पर्याप्त सञ्चारसम्पर्क सुनिश्चित पार्नका लागि हरेक माध्यमहरु उपलब्ध गराइनु पर्छ। बालविज्याँईकर्तालाई तिनका परिवार, साथीसँगी र अन्य व्यक्तिहरु वा ख्यातिप्राप्त संघसंस्थाका प्रतिनिधिसँग सञ्चार गर्न, परिवारसँग भेटघाट गर्न तिनका घरमा जान दिनु पर्छ र तिनले शैक्षिक, व्यावसायिक वा अन्य महत्वपूर्ण कारणले थुनागत सुविधाबाट बाहिर जान विशेष अनुमति पाउनुपर्छ। सजाय व्यतितमा रहेका बालविज्याँईकर्ताले थुनागत सुविधाबाहिर बिताएको समयलाई सजायको अवधिभित्रै गणना गरिनु पर्छ।

(६०) प्रत्येक बालविज्याँईकर्तालाई, सिद्धान्ततः हप्तामा एकपटक र महिनामा एक पटक नघट्ने गरी, बालविज्याँईकर्ताको व्यक्तिगत गोपनीयता, परिवार र प्रतिरक्षा सल्लाहकारसँग सम्पर्क र विनाअवरोध सञ्चारको सम्मान गर्ने परिवेशमा, नियमित र बारम्बार भेटघाट गर्ने अधिकार हुन्छ।

(६१) कानुनतः प्रतिबन्ध गरिएबाहेक प्रत्येक बालविज्याँईकर्तालाई लिखित पत्राचार वा टेलिफोनबाट हप्तामा कम्तीमा दुई पटक आफूले इच्छाएको व्यक्तिसँग कुराकानी गर्ने अधिकार हुन्छ र यस अधिकारको प्रभावकारी प्रचलनका लागि बालविज्याँईकर्तालाई आवश्यकताअनुसार सहयोग गर्नु पर्छ। प्रत्येक बालविज्याँईकर्तालाई चिठ्ठीपत्र प्राप्त गर्ने अधिकार हुन्छ।

(६२) बालविज्याँईकर्तालाई समाचारमूलक पत्रपत्रिका, आवधिक पत्रिका र अन्य प्रकाशनहरु पढेर, रेडियो, टेलिभिजनका कार्यक्रम, विभिन्न विषयगत चलचित्र, निजको रुचि रहेका कानुनतः स्थापना भएका क्लब वा संघसंस्थाका प्रतिनिधिसँग भेटघाट गरी समाचारबाट आफूलाई सुसूचित राखिरहने अवसर हुनु पर्छ।

ट. शारीरिक बन्देज र बलप्रयोगमा हदबन्दी

(६३) नियम ६४ मा तोकिएबाहेक अन्य अवस्थामा कुनै पनि प्रयोजनका लागि बलको प्रयोग र बन्देजका साधनको प्रचलनमा प्रतिबन्ध हुनु पर्छ।

(६४) अन्य विधि प्रभावशून्य र असफल भएको अवस्थामा अपवादजनक मामिलामा मात्र, र कानुन र नियमले किटेर अख्तियारी दिएको र स्पष्टसँग तोकेको स्थितिमा मात्र बलको प्रयोग वा बन्देजका साधनको प्रयोग गरिनु पर्छ। तिनले हीनताबोध गराउनु र मर्यादामा आँच पुऱ्याउनु हुँदैन र तिनको प्रयोग छोटोभन्दा छोटो अवधिका लागि मात्र हुनु पर्छ। बालविज्याँईकर्ताले आफै वा अर्कालाई चोटपटक गराउन सक्ने वा सम्पत्तिको गम्भीर क्षति गर्न सक्ने कुराबाट रोक्नका लागि प्रशासनको निर्देशकको आदेशले यस्ता साधनको प्रयोग हुन सक्नेछ। त्यसो भएमा निर्देशकले चिकित्सक र अन्य सान्दर्भिक कर्मचारीसँग परामर्श गर्नुपर्छ र सोको जानकारी माथिल्लो प्रशासनिक अधिकारीलाई समेत दिनु पर्छ।

(६५) बालविज्याँईकर्तालाई राखिएको जुनसुकै थुनागत सुविधाका कर्मचारीहरुलाई हातहतियार बोक्न र प्रयोग गर्नमा प्रतिबन्ध गरिनु पर्छ।

ठ. अनुशासनात्मक कारबाई

(६६) हरेक अनुशासनात्मक कारबाई र प्रक्रियाले सुरक्षित अवस्थाको हित र सुमधुर सामुदायिक जीवन कायम गर्नुपर्छ र बालविज्याँईकर्ताको अन्तर्निहित मानवीय मर्यादा र संस्थागत स्याहारका आधारभूत उद्देश्य खास गरी न्याय भावनाको जागृति, आत्मसम्मान र हरेक व्यक्तिका आधारभूत अधिकारसँग सुसङ्गत हुनु पर्छ।

(६७) शारीरिक सजाय, कालकोठरीमा राख्ने, बन्द वा एकान्तको थुना वा सम्बन्धित बालविज्याँईकर्ताको मानसिक वा शारीरिक स्वास्थ्यमा असर पार्न सक्ने अन्य कुनै सजायलगायत क्रूर अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार मिसिएका सबै अनुशासनात्मक उपायहरु कडाइपूर्वक निषेध हुनेछन्। खानपिनमा कटौती, परिवारका सदस्यहरुसँग भेटघाट गर्न निषेध वा भेट्न नदिनेजस्ता कार्य जस्तोसुकै अवस्थामा र जुनसुकै कारणले भए पनि गरिन निषेध हुनु पर्छ। बालविज्याँईकर्ताको शैक्षिक संयन्त्र, आत्मसम्मान तथा विकासका साथै समुदायमा

फर्कनको निम्ति बालविज्याँईकर्तालाई तयार पार्ने साधनको रुपमा श्रमलाई हेरिनुपर्छ र अनुशासनात्मक सजायका रुपमा लादिन हुँदैन । अनुशासन तोडेको एक घटनामा बालविज्याँईकर्तालाई एक पटकभन्दा बढी सजाय हुनुहुँदैन । गोस्वारा वा सामूहिक सजाय निषेध हुनु पर्छ ।

(६८) बालविज्याँईकर्ताका चारित्रिक वैशिष्ठ्य, आवश्यकता र अधिकारउपर पूरापूर ध्यान राखी, वैधानिक प्रावधान वा सक्षम प्रशासनिक निकायले जारी गरेका कानुन वा नियमहरुले निम्न मानकको स्थापना गर्नु पर्छ :-

(क) अनुशासनात्मक कसुर कायम गर्ने आचरण;

(ख) गरिने अनुशासनात्मक सजायका प्रकार र अवधि;

(ग) सजाय गर्न सक्ने सक्षम अधिकारी;

(घ) पुनरावेदन सुन्ने सक्षम अधिकारी ।

(६९) दुराचरणको प्रतिवेदन तत्कालै सक्षम अधिकारीसमक्ष पेस गर्नुपर्छ, जसले अनुचित विलम्बविना सोउपर निर्णय लिनेछ । सक्षम अधिकारीले सो मामिला गहन जाँच गर्नु पर्छ ।

(७०) प्रचलनमा रहेको कानुन र नियमावलीमा रहेका सर्तबमोजिम बाहेक कुनै पनि बालविज्याँईकर्तालाई कनै पनि प्रकारको अनुशासनात्मक सजाय दिइनु हुँदैन । निजउपर लगाइएको आरोप निजले उपयुक्त तरिकाबाट बुझ्ने गरी जानकारी नदिई र सक्षम निष्पक्ष अधिकारीसमक्ष पुनरावेदन गर्ने अधिकारलगायत निजको प्रतिरक्षा प्रस्तुत गर्ने उचित अवसर नदिईकन कुनै पनि बालविज्याँईकर्तालाई सजायको भागीदार बनाइनु हुँदैन । सबै अनुशासनात्मक कारबाई प्रक्रियाको पूरा अभिलेख राखिनु पर्छ ।

(७१) सामाजिक, शैक्षिक वा खेलकुदसम्बन्धी क्रियाकलाप वा आत्मानुशासित कार्यक्रमहरुको सुपरिवेक्षणबाहेक अन्य कुनै पनि अनुशासनात्मक कार्यका लागि कुनै पनि बालविज्याँईकर्तालाई उत्तरदायी बनाइनु हुँदैन ।

ड. निरीक्षण र उजुर

(७२) सुविधाको प्रशासनको अधीनमा नरहेका योग्यताप्राप्त निरीक्षक वा सोसरह कर्तव्य भएका अधिकारीलाई नियमित रुपमा निरीक्षण गर्न र आफ्नै पहलमा अघोषित रुपले निरीक्षण गर्न सशक्त पारिनु पर्छ र सो कार्यमा स्वतन्त्रताको प्रयोग गर्ने पूर्ण प्रत्याभूति निजलाई दिनु पर्छ । निरीक्षकलाई बालविज्याँईकर्तालाई तिनको स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिने वा गरिन सक्ने कुनै पनि सुविधामा काम गर्ने वा सोबाट नियुक्त गरिएका सबै व्यक्ति, सबै बालविज्याँईकर्ता र यस्ता सुविधाका सबै अभिलेखसम्म विनाअवरोध सहज पहुँच हुनु पर्छ ।

(७३) भौतिक वातावरण, व्यक्तिगत स्वास्थ्य तथा सरसफाई, आवास, खानपिन, व्यायाम, स्वास्थ्य सेवा, साथसाथै बालविज्याँईकर्ताको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यलाई असर पार्न सक्ने संस्थागत जीवनका अन्य कुनै पनि पक्ष वा अवस्थाको मूल्याङ्कनका लागि निरीक्षणकारी निकाय वा सार्वजनिक स्वास्थ्य सेवासम्बद्ध योग्यताप्राप्त चिकित्सा अधिकारीको निरीक्षणमा सहभागिता रहनु पर्छ । प्रत्येक बालविज्याँईकर्तालाई निरीक्षकसँग गोप्यतापूर्वक कुराकानी गर्ने अधिकार हुनु पर्छ ।

(७४) निरीक्षण कार्य सम्पन्न गरेपछि निरीक्षकले ठम्याईका आधारमा प्रतिवेदन तयार पारी पेस गर्नुपर्छ । प्रतिवेदनले थुनागत सुविधाको यस नियमावली र राष्ट्रिय कानुनका प्रावधानहरुसँगको सङ्गतिको मूल्याङ्कन र तिनसँगको सङ्गति निश्चित पार्न विचार गर्नुपर्ने आवश्यक कदमका लागि सिफारिस समेट्नु पर्छ । बालविज्याँईकर्ताका अधिकार वा थुनागत सुविधाको सञ्चालनसम्बन्धी कानुनी प्रावधानको भएको सङ्केत देखा पर्ने निरीक्षकले खुलासा गरेको कुनै पनि तथ्य अनुसन्धान र अभियोजनका लागि सक्षम अधिकारीसमक्ष सञ्चार गरिनु पर्छ ।

(७५) प्रत्येक बालविज्याँईकर्तालाई थुनागत सुविधाका निर्देशक वा निजको अधिकृत प्रतिनिधिसमक्ष अनुरोध र उजुरगर्ने अवसर पाउनु पर्छ ।

(७६) हरेक बालविज्याँईकर्तालाई विषयको विना सेन्सर स्वीकृत माध्यममार्फत केन्द्रीय प्रशासन, न्यायिक अधिकारी वा अन्य उपयुक्त अधिकारीसमक्ष अनुरोध र उजुरी पठाउन पाउने, र अविलम्ब सोको प्रत्युक्तिसम्बन्धी जानकारी पाउने अधिकार हुनु पर्छ ।

(७७) स्वतन्त्रताबाट वञ्चित बालविज्याँईकर्ताले दिएको उजुर प्राप्त गर्ने, सोको अनुसन्धान गर्ने र सो सम्बन्धमा समन्यायिक समाधान हासिल गर्नमा सहयोग गर्ने छुटै स्वतन्त्र कार्यालय (अम्बुड्स म्यान) स्थापना गर्ने प्रयास गर्नु पर्छ ।

(७८) संम्भव भएसम्म, हरेक बालविज्याँईकर्तालाई उजुर गर्नमा परिवारका सदस्य, कानुनी सल्लाहकार, मानवअधिकार समूह र अन्य सम्बन्धित व्यक्तिको सहयोग लिने अधिकार हुनु पर्छ। अशिक्षित बालविज्याँईकर्तालाई तिनले प्रयोग गर्नुपर्ने सहायता कानुनी सल्लाह उपलब्ध गराउने एजेन्सी वा संस्था वा उजुर सुन्ने निकायबाट उपलब्ध गराइनु पर्छ।

ढ. समुदायमा फिर्ती

(७९) सबै बालविज्याँईकर्ताले छुटकारापछि समाजमा फर्कन, पारिवारिक जीवन, शिक्षा र रोजगारी सहज बनाउनका लागि गरिएका बन्दोबस्तबाट लाभान्वित हुनु पर्छ। यस प्रयोजनका लागि अग्रछुटकारा, र विशेष पाठ्चक्रमलगायतका कार्यविधि अपनाइनु पर्छ।

(८०) सक्षम अधिकारीले बालविज्याँईकर्तालाई समाजमा पुनःस्थापना गर्न सहयोग पुऱ्याउन र उनीहरुप्रतिको पूर्वाग्रह कम पार्न सेवा प्रदान वा सुनिश्चित गर्नु पर्छ। यी सेवाले सम्भव भएसम्मका हदमा सफल पुनःसम्मिलनलाई सहज पार्नका लागि छुटकारा हुनासाथ उपयुक्त बास, कपास, रोजगारी र जीवन धान्नका लागि पर्याप्त स्रोतसाधन निश्चित पार्नु पर्छ। तिनलाई समुदायमा फर्काउन सघाउने दृष्टिले यस प्रकारको सेवा प्रदान गर्ने संघसस्थाका प्रतिनिधिहरुसँग परामर्श गरिनुपर्छ र बालविज्याँईकर्ता थुनामा रहँदा नै तिनसँगको पहुँच रहनु पर्छ।

५. कर्मचारीवर्ग

(८१) कर्मचारीहरु योग्यताप्राप्त हुनुपर्छ र तिनमा शिक्षक, प्रशिक्षक, परामर्शदाता, सामाजिक कार्यकर्ता मनोचिकित्सक, मनोवैज्ञानिकजस्ता विशेषज्ञ यथेष्ट संख्यामा समेटिनुपर्छ। यी र अन्य विशेषज्ञ कर्मचारीलाई सामान्यतः स्थायी आधारमा नियुक्त गरिनु पर्छ। तर यस कुराले उपयुक्त र लाभदायक सेवा, सहयोग र प्रशिक्षण प्रदान गर्ने स्वयंसेवक र आंशिक समय काम गर्ने कर्मचारीहरुको नियुक्तिलाई बाहेक गर्नु हुँदैन। थुनागत सुविधाका लागि राखिएका बालविज्याँईकर्ताका व्यक्तिगत आवश्यकता र समस्याअनुसार, उपयुक्त र समुदायमा उपलब्ध सबै उपचारात्मक, शैक्षिक, नैतिक, आध्यात्मिक र अन्य प्रकारका स्रोतसाधन र सहायताका स्वरुपहरुको प्रयोग गर्नु पर्छ।

(८२) थुनागत सुविधाको उचित व्यवस्थापन कर्मचारीको सदाचार, मानवता, बालविज्याँईकर्तालाई समाल्ने क्षमता र पेसागत क्षमता साथसाथै कामको वैयक्तिक उचिततामा निर्भर गर्ने भएकाले प्रशासनले सबै तह र प्रकारका कर्मचारीको छनोट र नियुक्ति होसियारीपूर्वक गर्नु पर्छ।

(८३) निर्धारित लक्ष्यप्राप्त गर्न कर्मचारीहरुको नियुक्ति गरिँदा महिला र पुरुष दुवै यथोचित आकर्षित हुने र टिकिराख्ने गरी आकर्षक पारिश्रमिक दिएर व्यावसायिक अधिकृतको रुपमा गरिनुपर्छ। उचित, प्रतिबद्ध, व्यावसायिक, मानवीय र प्रभावकारी ढङ्गले आफ्नो कर्तव्य र दायित्व पालन गर्ने कर्मचारीहरुलाई निरन्तर रुपमा प्रोत्साहित गरिनुका साथै बालविज्याँईकर्तामाँझ सकारात्मक भूमिका निर्वाह गरी एक आदर्श नमुनायुक्त व्यक्तिको रुप र परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत भई बालविज्याँईकर्ताबाट आदर र सम्मान पाउन र कायम राख्न प्रोत्साहित गरिरहनु पर्छ।

(८४) प्रशासनले बालविज्याँईकर्ताको हेरचाहमा संलग्न विभिन्न सेवाबीच सरसहयोग बढाउनका लागि हरेक थुनागत सुविधाका कर्मचारीहरुका विभिन्न वर्गबीच सञ्चारलाई सहज पार्ने सङ्गठन र व्यवस्थापनका स्वरुपहरुको थालनी गर्नु पर्छ।

(८५) कर्मचारीहरुले आफ्नो दायित्व प्रभावकारी रुपमा सम्पादन गर्न सक्षम बनाउनका लागि विशेषतः बालमनोविज्ञान, बालकल्याण र बालबाालिकाका मानवअधिकारका अन्तराष्ट्रिय मापदण्ड र यो नियमावलीलगायतका बालअधिकार विषयका तालिम पाउनु पर्छ। कर्मचारीहरुले वृत्तिविकासका क्रममा उचित समयान्तरमा सेवाकालीन तालिमका माध्यमबाट तिनको ज्ञान र क्षमता कायम र सुधार गरिराख्नु पर्छ।

(८६) निर्देशक सम्बन्धित कार्यक्षेत्रमा सुयोग्य, तालिमप्राप्त र अनुभव भएको साथै प्रशासनिक क्षमता भएको र पूर्णकालीन रुपमा सेवारत रहने हुनु पर्छ।

(८७) कर्मचारीहरुले आफ्नो कर्तव्य पालना गर्ने क्रममा सबै बालविज्याँईकर्ताको मानवमर्यादा र मूलभूत मानवअधिकारको, विशेषतः देहायअनुसार, सम्मान र संरक्षण गर्नु पर्छ :-

(क) कुनै पनि परिस्थिति वा बहानामा थुनागत सुविधाका सदस्य वा संस्थाका कर्मचारीहरुले बालविज्याँईकर्तालाई यातना दिने, दिन उक्साउने वा सहन गर्ने वा अन्य कुनै स्वरुपको कठोर, क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार, सजाय, सुधारात्मक वा अनुशासनात्मक कारबाई गर्नगराउन हुँदैन ।

(ख) सबै कर्मचारीले भष्ट्राचारका कुनै कार्यको कडाईपूर्वक विरोध र मुकाबिला गर्नुपर्छ र यसबारे सक्षम निकायसमक्ष अविलम्ब प्रतिवेदन गर्नु पर्छ ।

(ग) सबै कर्मचारीले यस नियमावलीको सम्मान र पालन गर्नुपर्छ । यस नियमावलीको गंम्भीर उल्लंघन भयो वा हुन लागेको छ भन्ने कसैलाई लागेमा पुनरवलोकन र उपचारात्मक अख्तियारी रहेको माथिल्लो अधिकारी वा निकायसमक्ष सो मामिलाको जानकारी दिनु पर्छ ।

(घ) सबै कर्मचारीले शारीरिक शोषण, यौनशोषण र भावनात्मक दुर्व्यवहार र र शोषणविरूद्ध संरक्षणलगायत बालविज्याँईकर्ताको शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्यको पूर्ण संरक्षण सुनिश्चित पार्नुपर्छ, र आवश्यक भएका अवस्थामा औषधिउपचारका लागि तत्काल कारबाई चलाउनु पर्छ ।

(ङ) सबै कर्मचारीहरुले खास गरी बालविज्याँईकर्ता र तिनका परिवारका वारेमा प्राप्त गरेका जानकारीहरुको गोपनीयता कायम राखी बालविज्याँईकर्ताको गोपनीयताको हकको सम्मान गर्नु पर्छ ।

(च) सबै कर्मचारीले मानवका रुपमा बालविज्याँईकर्ताको मर्यादाको सम्मानलाई घटाउन सक्ने खालका थुनागत सुविधाभित्र र बाहिर बीचको अन्तरलाई न्यून पार्न प्रयन्त गर्नु पर्छ ।